

MAMLAKAT IQTISODIYOTINI DIVERSIFIKATSIYALASHNING AHAMIYATI VA UNDA TASHQI IQTISODIY ALOQALARNING TUTGAN O‘RNI

Allamberganov X.A.

Urganch davlat universiteti “Iqtisodiyot” mutaxassisligi magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada diversifikatsiyalash tushunchasining mohiyati ochib berilgan, mamlakat iqtisodiyotini diversifikatsiyalashning dolzarbligi, ushbu maqsadga erishishda tashqi savdo aylanmasining tutgan o‘rni tahlil qilingan va ushbu masala yuzasidan takliflar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: diversifikatsiya, tashqi savdo, eksport, import, YaIM.

KIRISH

Hozirgi kunda jahon mamlakatlarida sanoatni tarmog‘ini diversifikatsiyalash jarayonlari jadal sur‘atlarda amalga oshirilmoqda. “Bugungi kunda AQSh, Yaponiya, Germaniya, Frantsiya, Italiya, Koreya Respublikasi, Xitoy Xalq Respublikasi kabi rivojlangan davlatlarning mintaqaviy iqtisodiyot tarmoqlarini modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash strategiyalarini amalga oshirish asosida barqaror iqtisodiy o‘shir sur‘atiga erishmoqda. AQShda 2022-yilning 4 choragida sanoatda yaratilayotgan YaIMning xususiy mahsulot ishlab chiqarish tarmoqlari 4.0 foizga, xususiy-servis sanoati 2.3 foizga oshgan”¹. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xududiy iqtisodiyotni rivojlantirish, iqtisodiy jarayonlarini diversifikatsiya qilish strategiyasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Globalashuv va iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida, diversifikatsiyalash jarayonlarini rivojlantirish xususiyatlari va ta‘sirini aniqlash mintaqalarning o‘ziga xos xususiyatlarini e‘tiborga olib, iqtisodiy jarayonlarini diversifikatsiyalash bo‘yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Hududlarda diversifikatsiya strategiyasini amalga oshirishning dastlabki shartlarini aniqlash, ilg‘or xorijiy mamlakatlar tajribalarni o‘rganish va takomillashtirish, diversifikatsiyani kontseptual yondoshuvlarini ishlab chiqish, diversifikatsiya jarayonlarini ustuvor yo‘nalishlarini shakllantirish va prognoz qilish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar ustuvor yo‘nalishlar sifatida qaralmoqda.

¹ <https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>, <https://www.bea.gov/data/gdp/gdp-industry>

ADABIYOTLAR TAHLILI

Adabiyotlarda diversifikatsiya soʻziga koʻplab taʼriflar keltirilgan. Biroq, muammoli tarafi shundaki, diversifikatsiya shunday bir tushunchaki aniq bir taʼrif berish qiyinchilik tugʻdiradi. Diversifikatsiya lotincha “diversificatio” atamasidan olingan boʻlib, “oʻzgarish”, “kengaytirish” degan maʼnoni anglatadi. Diversifikatsiya - bu korxonalarining mahsulot va xizmatlar turlarini kengaytirish va yangilash hisoblanadi. Diversifikatsiyaga yuqori mahsuldorlik va yuqori rentabellik, bankrotlikni bartaraf etish va boshqa maqsadlar orqali erishiladi. Oʻtmishda, birinchi navbatda rentabelli tarmoqlarni diversifikatsiya qilish yaʼni ishlab chiqarish sohalarini kengaytirish ularni iqtisodiy faoliyatlarini yanada mustahkamlashga xizmat qilgan. Tarmoqlarni diversifikatsiya qilish jarayoni XX asrning 2 yarmidan boshlangan. Avvalo, AQSh, Yaponiya va Gʻarbiy Yevropa sanoat, transport sohasi, qurilish va moliya sohalarini diversifikatsiyalash jarayonini tajribadan oʻtgazdilar. Shuning uchun diversifikatsiya harakati ushbu mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy omillari bilan bir qatorda boshqa davlatlarga tegishli umumiy omillar (ilmiy-texnik inqilob, yuqori foyda uchun kurash, raqobat kurashi, texnika taraqqiyoti va boshqalar) bilan belgilanadi. Rossiyalik mashhur olimlardan biri I.Ansoff taʼkidlaydiki, diversifikatsiya - bu korxonada mavjud boʻlgan resurslarni avvalgisidan sezilarli darajada farq qiladigan boshqa faoliyat sohalarida qayta taqsimlash jarayoniga oʻtgazishdir [1]. Bundan tashqari, bu jarayon, birinchi navbatda, kompaniyaning ilgari hech qanday aloqasi boʻlmagan yangi texnologiyalar, ilm fan yutuqlari, bozorlar va tarmoqlarga oʻtishga tegishli; shuningdek, korxonaning oʻzi ham butunlay yangi boʻlishi kerak. I. Ansoff asosan diversifikatsiyalash orqali yangi mahsulotlar bilan yangi bozorlarga chiqadigan yangi firmalarga eʼtibor qaratgan. Bir qator taʼriflarga asoslanib, biz diversifikatsiyani yangi tarmoqlarni rivojlantirish va uning bozor ulushini kengaytirish asosida korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish va moliyaviy risklarni kamaytirish jarayoni sifatida tushunamiz [2].

Diversifikatsiyani oʻtkazish zaruriyatini aniqlashning asosiy maqsadi u boshqarishning asos soluvchi biznes-jarayoni hisoblanishi hamda korporatsiyaga tashkilot samaradorligini oshirishning asosiy usulini aniqlashda yordam berishidan iborat. Ushbu holatda har bir tarmoqda va har bir kompaniyada maqsad qoʻyish jarayonining oʻzi oʻzining dastlabki maʼlumotlari, yaʼni faqat oʻzida qayd qilingan va individual xarakterga ega boʻlgan shart-sharoitlar asosida amalga oshadi [3].

T.Kono taʼrifiga koʻra, diversifikatsiyaning asosiy maqsadi “ishlab chiqarishning yoki hayot siklining dastlabki bosqichida turgan mahsulotning tez oʻsishi sharoitida, mahsulot yoki xizmatni tanlash yoʻli bilan oʻsish imkoniyatlaridan foydalanish qobiliyatidir”. Kompaniyalar qoʻyilgan maqsadlarga erishish uchun boshqa usullar batamom ishlatib boʻlingan yoki imkoni yoʻqligida diversifikatsiya strategiyasini

qo‘llaydilar [4]. I. Ansoff fikriga ko‘ra, “diversifikatsiya maqsadi kompaniya miqyosi yoki kattaligining o‘shishi, rentabelligining oshishi, firma strategik to‘plamining muvozanatda bo‘lishidan iborat”. Ikkala nuqtai nazarni ko‘rib chiqib, xulosa qilish mumkinki, divesifikatsiya strategiyasini amalga oshirish kompaniyani optimallashtirishiga va uning raqobatbardoshligining oshishiga, shuningdek uning moliyaviy barqarorligiga olib keladi hamda, umuman olganda, rivojlanish va boshqavruv samaradorligining oshishiga yo‘naltirilgan. Diversifikatsiya maqsadlariga quyidagilar kiritiladi (1-rasm).

1-rasm. Iqtisodiyotni diversifikatsiyalash maqsadlari.¹

Biznesning yuqori raqobatbardosh tovarlar lineykasini ishlab chiqarishda o‘z o‘rnini topish istagi juda aniq. Bunda ba‘zi kompaniyalar buni “tirik qolish” uchun, boshqalari esa barqaror foyda olishni saqlab qolish nuqtai nazardan, yana ba‘zi muvaffaqiyatli rivojlanayotganlari esa bozorning yangi bo‘lagini zabt etish va iqtisodiy ekspansiyani davom ettirish maqsadida qiladilar [5].

ASOSIY QISM

O‘tgan yillar davomida O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti olib borilayotgan islohatlar natijasida bir qancha yutuqlarga erishdi, mamlakat yalpi ichki mahsuloti o‘shish suratlari saqlab qolmoqda, axolining tabiiy o‘shish darajasi yuqori hisoblanadi, oltin valyuta zahiralari ham ko‘paymoqda va mamlakatimiz dunyo mamlakatlari bilan yuqori darajada hamkorlik aloqalarini o‘rnatmoqda va dunyo iqtisodiyotiga integratsiya qilmoqda. Quyida keltirilgan jadval ma’lumotlaridan mamlakatimizning makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarini ko‘rishimiz mumkun (1-jadval).

¹ Muallif ishlanmasi

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasining makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari (2022-yil).¹

Yillar	YaIM (trln so‘m)	YaIM o‘shish suratlari (foiz)	Tashqi savdo aylanmasi (mlrd dollar)	
			Eksport	Import
2022	888.341.7	5.7	19.3	30.7
2021	738.425.2	7.4	16.7	25.5
2020	605.514.9	2.0	15.1	21.1
2019	532.712.5	6.0	17.4	24.3

Manba: Statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

Dastlabki ma‘lumotlarga ko‘ra, 2022-yilda O‘zbekiston Respublikasi YaIMi hajmi joriy narxlarda 888 341,7 mlrd. so‘mni tashkil etdi va 2021-yil bilan taqqoslaganda 5,7 % ga o‘tdi. YaIM deflyator indeksi 2021-yildagi narxlarga nisbatan 113,8 % ni tashkil etdi. O‘zbekiston Respublikasida 2022- yilda aholi jon boshiga hisoblangan YaIM hajmi joriy narxlarda 24 919,7 ming so‘mni (yoki 2 254,9 AQSH dollari ekvivalentida) tashkil etdi. Ushbu ko‘rsatkich o‘tgan davrlarga nisbatan o‘shishni qayd qilganini ko‘rishimiz mumkin.

2022-yilda mamlakat tashqi savdosiga manfiy saldo kuzatilgan, eksport 19.3 mlrd dollar va import 30.7 mlrd dollarni tashkil qilgan. YaIM o‘shish suratlari 2021- yilga nisbatan 5.7 foizni tashkil qilgan. Tashqi savdoning tarkibiy xususiyatlari iqtisodiyot sog‘lomligi, barqarorligi va xavfsizligi nuqtayi nazaridan muhim ekanini ko‘rdik. Ayniqsa, turli milliy iqtisodiyotlar o‘rtasidagi bog‘liqlik kuchayib borayotgan hozirgi davrda bu masalaning dolzarbligi bir necha marta ortib bormoqda. Bu holatda eng ma‘qul chora tashqi savdo aloqalarida bir turdagi mahsulot yoki bir mamlakat va mintaqaga bog‘lanib qolinishini oldini olish sanaladi.

Mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishida albatta tashqi savdo muhim o‘rin egallaydi, respublikada bu borada so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan eksportni rag‘batlantirish, importni optimallashtirish va umuman olganda tashqi savdo muvozanatini ta‘minlash maqsadida amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasi 2022-yilda respublikaning tashqi savdo aylanmasini (matnda TSA) 50,0 mlrd. AQSH dollariga yetishini va 2021-yilga nisbatan 7,8 mlrd. AQSH dollariga yoki 18,6 % ga oshishini ta‘minladi. Ushbu natija mamlakat tarixida eng yuqori ko‘rsatkich sifatida qayd etildi.

Tashqi savdo aylanmasi – muayyan davr uchun mamlakat eksporti va importi qiymatining miqdori hisoblanadi. Tovarlarining tashqi savdo statistikasi

O‘zbekiston Respublikasi bojxona hududiga olib kirish (import) yoki O‘zbekiston Respublikasi bojxona hududidan olib chiqish (eksport) natijasida mamlakat material resurslari zaxiralari qo‘shiladigan yoki ulardan ayirib tashlanadigan tovarlar hisobini tashqi savdo umumiy hisob tizimi asosida yuritiladi.

Mamlakatimizning tashqi savdoda asosiy hamkor davlatlari yildan yilga ortib bormoqda, jumlada so‘ngi yillarda yirik savdo hamkorlarimiz qatoriga bir nechta davlatlar kiritildi (2-jadval).

2-jadval

O‘zbekiston Respublikasi tashqi savdo hamkorlari (2022-yil)

Mamlakatlar	Tashqi savdo hajmi (mlrd AQSh dollarda)	Eksport hajmi (mlrd AQSh dollarda)	Import hajmi (mlrd AQSh dollarda)
Rossiya Federatsiyasi	9279.7	3066.9	6212.8
Xitoy Xalq Respublikasi	8923.8	2519.0	6404.8
Qozog‘iston	4621.0	1379.7	3241.2
Turkiya	3223.9	1507.4	1716.5
Koreya Respublikasi	2340.6	48.1	2292.5
Qirg‘iz Respublikasi	1260.0	979.3	280.7
Germaniya	1159.3	88.9	1070.4
Turkmaniston	926.3	194.8	731.5
Afg‘oniston	759.9	750.6	9.3
Hindiston	690.5	35.6	654.9

Manba: Statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

O‘zbekiston Respublikasi jahonning 204 mamlakati bilan savdo aloqalarini amalga oshirib kelmoqda. TSAning nisbatan salmoqli hissasi Rossiya Federatsiyasida (18,6 %), XXRda (17,8 %), Qozog‘istonda (9,2 %), Turkiyada (6,4 %), Koreya Respublikasida (4,7 %), Qirg‘iz Respublikasi (2,5 %) va Germaniyada (2,3 %) qayd etilgan. Bundan tashqari, qo‘shni davlatlar bilan munosabatlarning mustahkamlanishi, ushbu mamlakatlar bilan ijtimoiy-iqtisodiy, savdo-sanoat va madaniy sohalarda munosabatlarni rivojlantirish bo‘yicha katta ishlar olib borilayotgani qayd etilmoqda.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha bir qancha davlat dasturlari qabul qilinmoqda. 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” da ham tashqi savdo bo‘yicha bir qancha yo‘nalishlar va maqsadlar belgilab olingan. Ushbu strategiya 7 ta yo‘nalishdan iborat bo‘lib 3-yo‘nalishi “Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish su‘ratlarini

ta'minlash" deb nomlangan bo'lib 21-36 maqsadlarni o'z ichiga olgan va ushbu maqsadlarda quyidagilarni o'z ichiga olgan:

- Iqtisodiyot tarmoqlarida barqaror yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash orqali kelgusi besh yilda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulotni 1,6 baravar va 2030-yilga borib aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadni 4 ming AQSh dollaridan oshirish hamda "daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar" qatoriga kirish uchun zamin yaratish;

- Milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlash va yalpi ichki mahsulotda sanoat ulushini oshirishga qaratilgan sanoat siyosatini davom ettirib, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini 1,4 baravarga oshirish;

- Iqtisodiyotni elektr energiyasi bilan uzluksiz ta'minlash hamda "Yashil iqtisodiyot" texnologiyalarini barcha sohalarga faol joriy etish, iqtisodiyotning energiya samaradorligini 20 foizga oshirish;

- Mamlakatda investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish, kelgusi besh yilda 120 milliard AQSh dollari, jumladan 70 milliard dollar xorijiy investitsiyalarni jalb etish choralari ko'rish;

- Respublikaning eksport salohiyatini oshirish orqali 2026-yilda respublika eksport hajmlarini 30 milliard AQSh dollariga yetkazish;

Yuqorida keltirilgan maqsadlarga erishishda albatta iqtisodiyotni diversifikatsiyalash, yangi tarmoq va sohalarni rivojlantirish, tashqi savdoda musbat saldog'a erishish orqali mamlakat hududiga xorijiy valyuta oqimini yaxshilash muhim ahamiyat kasb qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Respublika eksport salohiyati tabiiy, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy omillar kompleksini, ya'ni O'zbekiston mintaqalarini bir-biri bilan taqqoslash imkonini beruvchi miqdoriy va sifat ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi. Bu mintaqaning tashqi iqtisodiy strategiyasini ishlab chiqish imkonini beradi shundan kelib chiqqan holda:

-mintaqa eksport salohiyatini sharxlashda asosiy omil tabiiy-resurs salohiyatidir. Shu sababli, eksport salohiyatini rivojlantirish bevosita mintaqaning tabiiy resurslariga bog'liq hisoblanadi;

-tashqi bozorlarga yo'naltirilgan yangi tarmoqlar va ishlab chiqarish turlarining vujudga kelishi bilan bog'liq mintaqqa eksport salohiyatining tadrijiyligi eksport salohiyatini muntazam monitoring qilib borish dolzarb vazifaligini anglatadi.

-respublika viloyat va shaharlarini eksport salohiyatini oshirishda avvalo hududlarning mavjud tabiiy resurslar salohiyatini tahlil qilish va nisbiy, mutloq ustunliklaridan kelib chiqqan holda istiqbollarni belgilash muhim hisoblanadi.

Umuman olganda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan o'zgarishlar, yaratilayotgan imkoniyatlar yaqin yillarda viloyatning eksport salohiyatini oshirish,

import tovorlarini o'rnini bosuvchi mahsulotlar va xizmatlar ishlab chiqarish imkoniyatini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022- yil 28 yanvardagi PF-60-son «2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-sonli Farmoni.www.lex.uz.
2. Abulqosimov H.P., Vaxabov A.V, Raximova D. O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirish yo'llari.-T.:2001.-109 b.
3. Enright M.J. Why Clusters are the Way to Win the game//word Link.1992. July/August.No 5.P.24-25.
4. Turobjonov S.O'zbekiston Respublikasi sanoati: qisqacha tarixi, rivojlanish ishtiqbollari. vuammolari-T.:Fan va texnologiya, 2014.-460 b.
5. Fayziyeva Sh.Yuldasheva N. The role of livestock research in the development of the countrys economy. ACADEMICIA: An International multidisciplinary research Jurnal.<https://saarj.com> ISSN:2249-7137vol.11. Issue 2.February 2021; 122-b.